

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**ДОНИШКАДАИ ОМУЌЗОРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ШАҲРИ ПАНҶАКЕНТ**

МАХЗАНИ ИЛМ/ПАЁМИ ДОНИШКАДА, 2021, № 2.

МАВОДИ

он-лайн ва офф-лайн анҷумани илмӣ-амалии байналмилалии апрелӣ дар мавзӯи “Масоили мубрами улуми иҷтимоӣ-гуманитарӣ, риёзӣ ва дақиқ дар замони муосир”, 26 апрели соли 2021 дар Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

СОКРОВИШНИЦА НАУКИ/ВЕСТНИК ИНСТИТУТА, 2021, № 2.

МАТЕРИАЛЫ

научно-практической международной апрельской он-лайн и офф-лайн конференции, на тему «Актуальные проблемы общественно-гуманитарных, точных и естественных наук в современную эпоху», 26 апреля 2021 года в Таджикском педагогическом институте в городе Пенджикент

TREASURY OF SCIENCE/BULLETIN OF THE INSTITUTE, 2021, No. 2.

MATERIALS

of the scientific and practical international April online and off-line conference, on the topic "Actual problems of social and humanitarian, exact and natural sciences in the modern era", April 26, 2021 at the Tajik Pedagogical Institute in the city of Penjikent.

Панҷакент – 2021

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**ДОНИШКАДАИ ОМУЌЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ШАҲРИ ПАНҶАКЕНТ**

МАХЗАНИ ИЛМ/ПАЁМИ ДОНИШКАДА, 2021, № 2.

МАВОДИ

он-лайн ва офф-лайн анҷумани илмӣ-амалии байналмилалии апрелӣ дар мавзӯи “Масоили мубрами улуми иҷтимоӣ-гуманитарӣ, риёзӣ ва дақиқ дар замони муосир”, 26 апрели соли 2021 дар Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

СОКРОВИШНИЦА НАУКИ/ВЕСТНИК ИНСТИТУТА, 2021, № 2.

МАТЕРИАЛЫ

научно-практической международной апрельской он-лайн и офф-лайн конференции, на тему «Актуальные проблемы общественно-гуманитарных, точных и естественных наук в современную эпоху», 26 апреля 2021 года в Таджикском педагогическом институте в городе Пенджикент

TREASURY OF SCIENCE/BULLETIN OF THE INSTITUTE, 2021, No. 2.

MATERIALS

of the scientific and practical international April online and off-line conference, on the topic "Actual problems of social and humanitarian, exact and natural sciences in the modern era", April 26, 2021 at the Tajik Pedagogical Institute in the city of Penjikent.

Панҷакент - 2021

МАХЗАНИ ИЛМ/ПАЁМИ ДОНИШКАДА / ВЕСТНИК ИНСТИТУТА, 2021, № 2.
МАВОДИ он-лайн ва офф-лайн анчумани илмӣ-амалии байналмилалии апрелӣ дар мавзӯи “Масоили мубрами улуми иҷтимоӣ-гуманитарӣ, риёзӣ ва дақиқ дар замони муосир”, 26 апрели соли 2021 дар Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. – Панҷакент, 2021. – 785 с.

СОКРОВИЩНИЦА НАУКИ/ВЕСТНИК ИНСТИТУТА, 2021, № 2. МАТЕРИАЛЫ
научно-практической международной апрельской он-лайн и офф-лайн конференции, на
тему «Актуальные проблемы общественно-гуманитарных, точных и естественных наук
в современную эпоху», 26 апреля 2021 года в Таджикском педагогическом институте в
городе Пенджикент. – Пенджикент, 2021. – 785 с.

TREASURY OF SCIENCE/BULLETIN OF THE INSTITUTE, 2021, No. 2. MATERIALS of
the scientific and practical international April online and off-line conference, on the topic
"Actual problems of social and humanitarian, exact and natural sciences in the modern era",
April 26, 2021 at the Tajik Pedagogical Institute in the city of Penjikent. – Penjikent, 2021. –
785 s.

Ҳайати таҳрирӣ/Редакционная коллегия:

Ансорӣ М.К. – раис, М.Одиназода, М.Имомзода, Н.Салимӣ, Ч. Ҷӯразода,
Н.Ғаффоров, Петрусевич А.А., Дайырбеков С.С. (Қазоқистон), Боранбаев С.
Р.(Қазоқистон), Аханов Б.Ф. (Қазоқистон), Шынгысбаев Б. М. ., Тлеукеева А. Е.
(Қазоқистон), Исраилова Ж. С. (Қазоқистон), Абилдаева Г. С. (Қазоқистон),
Шатырбекова А.А. (Қазоқистон), Саржанова К. Б. (Қазоқистон), Небесаева Ж. О.
(Қазоқистон), Бекетова Г. Т., Кобулов Э., Эшов Б.Дж., Холикова Р.Э., Эркинов А. С.
(Ўзбекистон), Воҳидов Ш.Х. (муҳаррири масъул), Шарифова Г.Х. (муовини раис ва
котиби масъул), Ансоров С.М., Кўчмуродов А.

Муқарризон/рецензенты:

Калинин М.Ю., доктори илмҳои техника, проф. (Беларусь)
Аллаева Н., доктори илмҳои таърих (Ўзбекистон)
Қобулов Э., доктори илмҳои таърих, профессор (Ўзбекистон)
Бегалинова К.К. доктори илмҳои фалсафа, профессор Қазақстан

Баъзе фикр ва хулосаҳои дар маҷмӯа омада бо нуктаи назари таҳририят созгор
наомаданаҷ мумкин аст. Барои дурустии иқтибос, ҳавола ва пайнавиштҳо дараҷаи
илмӣ, услуб ва баёни мақолаҳо муаллифҳо масъуланд.

Мнение редколлегии не всегда совпадает с мнением авторов. За достоверность
цитат и ссылок, научный уровень, стилистику статей ответственные авторы.

Дар асоси қарори Шӯрои олимони Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри
Панҷакент ба нашр тавсия дода шуд (суратчаласаи № 9 аз 22 апрели соли 2021).

4. Baymuradovna Shoira Babaeva; Rustamovna Sitara Mirova; Uzakova Alina Bakhtiyorovna; Rohatova Zarinabegim Ikhtiyorovna. The basics of communicative competence are the guarantee of the development of speech in primary schoolchildren in the lessons of their native language Vol. 11 Issue 1, January 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492

Абдуллаева Феруза Шариповна,

Бухоро давлат университети “Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими кафедраси” катта ўқитувчиси sharipovna14@gmail.com

НАСИРИДДИН ТУСИЙНИНГ ИЖТИМОЙ ВА СИЁСИЙ ҚАРАШЛАРИ

Калит сўзлар: олим, тахаллус, давлат, жамият, донишманд, руҳ, ахлоқ, нафс, онг, ақл.

Ключевые слова: учёный, псевдоним, государство, общество, нравственность, нафс, сознание, разум.

Ибн Муҳаммад ибн Муҳаммед ибн Ҳасан Туси (1201-1274) Насириддин Туси номи билан тарихда машҳур бўлган олим бўлиб, у бир қанча бой мазмунга эга бўлган илмий фалсафий асарларнинг муаллифидир.

Файласуфнинг биринчи исми Муҳаммад -унинг отасининг исми бўлса, Ибн Ҳасан исми эса- унинг бобосининг исмидир. Аллома Тус шаҳрида туғилганлиги сабабли у Тусий тахаллусини олган. Баъзи бир тарихчи олимлар эса Насириддин Тусийнинг Тус шаҳрида туғилган ёки шу шаҳарда таҳсил олганлиги учун ҳам шу тахаллусини олган деб таъкидлашади. Маълумотларга қараганда, файласуфнинг уч ўғли ва бир қизи бўлган. Улар XIII асргача Мароғда яшаб, кейинчалик шимолий Озарбайжонга кўчиб ўтишган. Мутафаккир ҳам шахс, ҳам педагог олим сифатида математика, фалсафа таълимида ўзининг қарашлари билан бетакрор бўлган бўлган. У ўзининг астрономия, геометрия, алгебра ва тригонометрия, мантик фанлари бўйича ўз илмий асарлари билан жуда кўплаб таниқли олимлар орасида машҳур бўлган. Жумладан олим яратган “Ахлоқи Носири” асари бутун Шарқда машҳур бўлишига сабаб бўлди. Жуда қисқа вақт ичида бу асар Кавказ, Эрон, Ўрта Осиё, Ҳиндистон ва бошқа давлатларда овозаси кенг тарқалди.

Ҳаётининг биринчи даврида Туси Тусдан Нишопурга кўчиб ўтган ва у ерда бир неча йил яшаган. Туси Нишопурдан Рай, Боғдод, Мусил, Исфахонга ва яна бир қанча давлатларга саёҳат қилиш йўли билан илм олишда давом этган.

Боғдодга ҳужум пайтида шаҳарга биринчи бўлиб айнан турк жангарилари кирган. Уларнинг ортидан мўғул жангчилари Яқин Шарқдаги энг йирик шаҳарнинг барча кўчаларини эгаллаб олишди ва энг муҳташам биноларни талашди. Асрлар давомида ўсиб, ривожланиб келаётган Боғдод хароб аҳволда қолган. Ҳулагухон ҳамроҳлигида Туси кўплаб қирғинларнинг, олимларнинг, қарияларнинг, аёлларнинг ва болаларнинг ўлдирилишининг олдини олди ва минглаб бегуноҳ одамларни қутқарди ва бу воқеа тарихга ҳақиқат сифатида кирди.

Тўғри, шаҳар мўғуллар истилоси пайтида вайрон қилинган. Бироқ, қисқа вақтдан сўнг Ҳулагу Хон Туси Жувайний каби донишмандларнинг маслаҳати билан шаҳардаги тартибсизликни енгиб чиқди ва вазиятни тўлиқ назорат қила олди.

Афғонистон олими Сарв Гўё Этимоди шундай ёзган эди: «У (Насриддин Туси) Бағдод ва халифалик қулаганидан кейин иложи борида кўпроқ одамларни, илм-фан ва адабиётни қутқариш учун ҳаракат қилди ... Агар бундай бўлмаганида эди ҳеч қандай илмий ёки адабий намунани ёки мисли кўрилмаган асарни дахшатли бўрон ва қон тўкилишидан қутқариб бўлмас эди. Бўрон қолганларнинг ҳаммасини йўқ қиларди. [1]

Туси фаолияти инсонга, унинг ижтимоий-иқтисодий фаолияти ва хулқ-атвorigа асосланган эди. У меҳнат жамият ҳаётида этакчи рол ўйнаши ва одамлар ўртасидаги иқтисодий муносабатларни белгилаб беришини кўрсатди. Инсонни ижтимоий мавжудот деб ҳисоблаган Туси, унинг бошқа тирик мавжудотлардан фарқи ва устунлиги унинг онгли ижтимоий иши натижаси эканлигини кўрсатди. Шундай экан, инсон ишчанлиги ва қобилияти билан ишлаши, пул топиши керак. У меҳнат таксимотининг маҳсулот ишлаб чиқаришда ва бойликка эришишда алоҳида ролини қайд этди. Тусийнинг фикрига кўра, биргаликдаги меҳнат тизими орқали турли касбларнинг ривожланиши ўзаро ёрдам ва умумбашарий манфаатларнинг ижтимоий тизими доирасида содир бўлади. [2]

Дарҳақиқат, алломанинг универсал билимга эга бўлиши унинг олимлар ўртасида тез орада таниқли бўлишига сабаб бўлди. Н.Тусий 30 ёшда бўлганида Кўҳистонда исмоилийлар ҳукмдори Насириддин Муҳташам уни саройга таклиф қилади. 1235 йилда эса файласуф уни дунёга танилишига олиб келган асар “Ахлоқи Носирий”ни ёзиб тугатади. Аммо эркесвар муаллифнинг ушбу асаридан ҳукмдор ғазабланади ва уни қўлга олиб, тоғли қалъа Аламутга қамокда сақланган. Файласуф бу ерда 20 йилдан ортиқ вақтга қадар сургун этилган шахс сингари жуда ёмон шароитда ўтирган. Аммо бундай тутқинлик кучли ирода эгаси ҳисобланган Тусийнинг илм-фан билан шуғулланишга бўлган қизиқишини сўндира олмайди.

Файласуфнинг бундай аҳволга тушиб қолишига манбаларда бир қанча сабаблар айтилса-да, уларнинг кўпчилиги ҳақиқатга яқин бўлмай асосланмаганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, Тусийнинг ўзи бу ҳақда тўхталиб, исмоилийлар орасида юқори интеллектга эга бўлган устозни узоқ бўлсада излаб топишга бўлган уринишлари амалга ошмаганлигидан афсусда эканлигини эътироф этади. [3]

1253 йилда Чингизхоннинг невараси Ҳулагу хон Яқин Шарққа ҳарбий юриш қилиб, Аламут қалъасини забт этади ва у ерда қамокда сақланаётган Н.Тусий ва бошқа олимларни озод этади. Ҳулагу хон Бағдодни қўлга олгач, 1260 йилда Озарбайжонни ўзининг бепоён давлатининг марказига айлантиради. Беш юз йиллик аббосийлар ҳукмронлиги шу тарихга тугатилади. Янги давлат ҳукмдорлари “Элхон” титули асосида давлатни бошқаришлари сабабли давлат Элхонийлар давлати деб номланди. Ушбу давлатнинг пойтахти дастлаб Мароға шаҳри бўлган бўлса, кейинчалик қадимги ва маданий шаҳар сифатида Табриз шаҳри пойтахтга айлантирилди.

Манбаларга кўра, Тусий мўғуллар ҳукмдори Ҳулагухондан расадхона биносини қуриш учун хазинадан маблағ ажратишни сўрайди. Аммо Ҳулагу хон биргина юлдузлар ҳақидаги илмни ўрганиш учун расадхонага катта маблағ ажратиш унинг учун ҳеч қанадай аҳамиятга эга эмас деб жавоб беради. Шунда олим Ҳулагу хонга кечқурун аскарлар уйкуда бўлишган вақтида бир киши тоғ теппасига чиқиб, тепадан туриб мис лаганни ташлаб юборишини ва бу ҳақда ҳеч ким билмаслигини таклиф қилади. Мис лаган тоғдан думалаб тушганда унинг товуши кўшинни бирдан уйғотади ва уларнинг ичига ваҳима солади. Аллома хонга “биз бу шовқин қаердан пайдо бўлганини биламиз, аммо кўшин буни билишмайди. Расадхона эса бизга фазодаги ўзгаришлар ҳақида маълумот беради ва биз бу орқали ҳар бир ўзгаришлар ҳақида хабар топиб давлатимизда осойишталикни сақлаймиз”, деб ҳукмдорнинг ишончини донолик билан қўлга киритишга муваққат бўлади. Ҳулагухон унинг сўзлари ҳақиқат эканлигига ишонч ҳосил қилиб, расадхона қурилиши учун 20 минг диноар ажратганлиги ҳақидаги қизиқарли маълумотлар мавжуд [4].

Тусийнинг “Ахлоқи Носирий” асарининг учунчи бўлимида ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий характердаги жуда қизиқарли муаммолар таҳлил қилинган. Унинг мазмуни ўша давр Шарқ феодал давлати сиёсатида оид муаммолардан иборат бўлиб, қуйидагиларни ўз ичига олган: шаҳарларга бўлган эҳтиёжлар сабаблари тўғрисида; жамият ҳаёти билан бевосита боғлиқ шаҳарларда яшаш шароитлари тўғрисида;

шаҳарларнинг ҳолати тўғрисида; давлат сиёсати ва ундаги бошқарув шакллари тўғрисида; давлат арбоблари сиёсати ва давлатга бўйсунуш қоидалари тўғрисида; жамоат ҳаётидаги садоқат ва самимиятнинг афзалликлари тўғрисида; жамиятда инсонларнинг юриш-туриш қоидалари тўғрисида.

Умумий фалсафий муаммолар билан бир қаторда Н.Тусий жамият ва инсонлар ҳаёти, ишлаб чиқариш каби масалалар билан ҳам шуғулланган. У ўзининг машҳур асари бўлмиш “Ахлоқи Носирий” асарида ишлаб чиқариш, хунурмандчилик ва савдо-сотикнинг ҳаётидаги ўрни, жамият мавжудлигининг асоси сифатида жамият аъзолари ўртасида ўзаро ёрдам ва бошқаларга катта эътибор қаратади. Тусий ишлаб чиқаришсиз, хунурмандчиликни ривожлантирмасдан, савдо-сотик ва ўзаро ёрдамсиз кишилик жамиятининг мавжуд бўлишини тасаввур қилиб бўлмайди деб ҳисоблаган [5].

Мухтасар қилиб айтганда Н.Тусийнинг ҳам келажак авлодга қолдирган буюк мероси ўша давр Ренессанси учун бетакрор илм-фан гавҳари бўлган десак адашмаган бўламиз. Бугун бу илмий меросни тадқиқ этиш олдимизга турган долзарб вазифалардандир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Гульнара Фаталиева Насиреддин Туси ([http://economics.com.az/index .php/kitابخana /tan-nm-iqtisad-lar/item/1469-tusi.html](http://economics.com.az/index.php/kitابخana/tan-nm-iqtisad-lar/item/1469-tusi.html)).
2. Исломов С. Экономическая система восточного феодализма и её отражения в трудах таджикских мыслителей. Душанбе, 2000, С.92
3. Рамиз Дениз Патриотические чувства Насреддина Туси (<https://gsaz.az/articles/view/302/Nasiraddin-Tusin-siyasati>).
4. Ризаев А.К. Туси, Д.Ташкулов Дониш (Из истории политических и правовых мысли), Москва. “Юридическая литература”, 1990. с. 18.
5. Фарид Алекберли Насриддин Туси. История жизни. “Elm” History’s Heritage Website. 2006, 11 июнь

Аминова Ф.М.,
ассистент

ТАКОМУЛИ ОМИЛҲОИ БА ИДОРАКУНИИ ТАРАҚҚИЁТИ УСТУВОРИ КОРҲОНАҲОИ САНОАТӢ ТАЪСИРРАСОНАНДА

Даҳсолаи охир барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он бо бисёр дигаргуниҳои низомӣ тавсиф карда мешавад. Сабабҳои чунин дигаргуниҳо дар таъсири сиёсӣ-иқтисодии беруна асос меёбад, ки инкишофи объектҳои алоҳидаро бо назардошти омилҳои низомӣ ба миён овард.

Дар ин радиф пеш аз ҳама сухан оид ба ҷаҳонишавии рақобат меравад, ки на танҳо бо ҷиҳатҳои технологӣ, сифати сармои инсонӣ ва маҳсулоати тайёр, инчунин қарорҳои инноватсионӣ, густариши иқтисодии инсонӣ ва идоракунии ҷараёнҳои истеҳсоли меравад. Дар чунин муборизаи рақибона танҳо он соҳаҳо ва корхонаҳо мавҷудоти худро нигоҳ медоранд, ки ба шароити дигаргуншавандаи хоҷагии ҷаҳонӣ ба воситаи баланд намудани нақши иттифокҳои иқтисодӣ дар соҳаҳои саноат мутобик сохта метавонанд.

Дар шароити муосир тағйиротҳои технологӣ шиддат ёфта, таъсири омилҳои анъанавии тараққиёт коҳиш ёфта истодаанд. Дар ин васила зарурати сифати сармои инсонӣ бештар гардида истодааст, яъне дараҷаи маълумотнокӣ, тафаккур ва ҳолати ҷисмонии захираҳои меҳнатии кишвар ба мадди аввал гузошта шуда истодааст. Бояд

14.	Азимов Юнус Юсупович, Юсуфзода Шабнами Юнус	“ТАҲЗИБ-УС-СИБЁН” – АВВАЛИН КИТОБИ ДАРСИИ ТОЧИК	61
15.	Ахмедова Гулчехра Ўскиновна	ЎЗБЕК ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИДА МУНОСИБ ҲИССА ҚЎШГАН ДОСТОНЛАР	65
16.	Айматова З.Ғ., Хайдарова Ҳ.Б.	ТУРКИСТОН МИНТАҚАСИДАГИ МУСУЛМОНЛАРНИНГ ҲАЖ ЗИЁРАТИ ТАРИХИДАН (1867-1917Й)	69
17.	Алимова А.Н., Бабаева Ш.Б.	УЛУЧШЕНИЕ КАЧЕСТВА ЧТЕНИЯ И ПОНИМАНИЯ ТЕКСТА МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ – СУЩНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ PIRLS	74
18.	Абдуллаева Феруза Шариповна	НАСИРИДДИН ТУСИЙНИНГ ИЖТИМОИЙ ВА СИЁСИЙ ҚАРАШЛАРИ	78
19.	Аминова Ф.М.	ТАКОМУЛИ ОМИЛҲОИ БА ИДОРАКУНИИ ТАРАҚҚИЁТИ УСТУВОРИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ТАЪСИРРАСОНАНДА	80
20.	Ансорова Мутриба	ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ ВОЖАҲО ВА ИҚТИБОСШАВИИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ	83
21.	Ашӯркулов Фирдавс	ҲАЛЛИ МУОДИЛАИ ҒАЙРИЯКЧИНСАИ МАВҶӢ БО ШАРТҲОИ САРҲАДИИ ЯКЧИНСА ВА ШАРТҲОИ АВВАЛАИ ҒАЙРИЯКЧИНСА	86
22.	Ашӯркулов Фирдавс	МЕТОДИ ФУРӢЕ БАРОИ МУОДИЛАИ ЛАППИШҲОИ	90
23.	Бегалиева Меҳринисо	ПАТТАКЕСАР – ДАСТЛАБКИ РУС ҲАРБИЙ МАНЗИЛГОҲИ	93
24.	Бобочонова М.	ВАСФИ ХУЧАНД ДАР ОСОРИ ХАТТӢ	97
25.	Beshimov Maqsud	VUXORO VOZORLARI	100
26.	Бердиев Ж.	ИСТОРИЯ ГОРОДОВ КАШКАДАРЬИНСКОГО ОАЗИСА (XVIII - НАЧАЛО XX ВВ.)	102
27.	Биксалиева Р.Р.	СЛОВООБРАЗОВАНИЕ НЕОЛОГИЗМОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ	105
28.	Бобоева Ситора Рўзимахматовна	СУРҲОНДАРӢ ВИЛОЯТИ ЭЛЕКТР ТАРМОҚЛАРИ ТАРИХИДАН	107
29.	Бакиев А.А.	РОЛЬ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ВОЗНИКНОВЕНИИ ДРЕВНИХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ	109
30.	Бакиев А.А.	О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ЦИВИЛИЗАЦИИ ОКСА	120
31.	Бақоева Таҳмина	УСУЛҲОИ САМАРАБАХШИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ	128
32.	Бердиева Мукадас, Рахматова Мамура	ИЗУЧЕНИЕ И ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ	131